

Jan A. Wendt

<https://orcid.org/0000-0003-1712-4926>

Uniwersytet Gdański

Powstanie, rozwój i współczesne problemy badań geografii politycznej

Geografia polityczna to jedna z najstarszych dziedzin badań w geografii. Jej początków możemy się doszukać już w pracach Herodota, Platona czy Strabona. Jednak pojemność obydwu pojęć składających się na jej nazwę – *geografia* i *polityka* – utrudnia przyjęcie precyzyjnej definicji, co do której panowałby konsensus zarówno wśród politologów, jak i geografów. Można jednak stwierdzić, że badania geografii politycznej obejmują przestrzeń z rozgrywającym się w niej procesem politycznym. Geografia polityczna sytuuje się na pograniczu badań geografii człowieka, nauk o polityce, historii, socjologii i ekonomii¹. Za jej naukowy początek uznaje się pracę *Politische Geographie* z 1897 roku, której autorem był Friedrich Ratzel². W tym samym czasie znalazła się ona w kręgu zainteresowań polskich geografów, a odzyskanie niepodległości w 1918 roku dało kolejny impuls do podjęcia badań nad państwem, jego położeniem, granicami oraz geopolityką. Jeden z najwybitniejszych polskich geografów zajmujących się geografiami polityczną – Jerzy Loth – definiował jej cel i zadania następująco:

21

Geografia polityczna stawia sobie za zadanie badać państwo obiektywnie z rozmaitych punktów widzenia. Celem ostatecznym geografii politycznej jest subiektywne ujęcie sumy swoich obserwacji, dotyczących poszczególnych państw i przeciwstawienie ich sobie w formie porównawczej, otwierając tą drogą nowe

¹ M. Sobczyński, *Trwałość dawnych granic państwowych w krajobrazie kulturowym Polski*, „Zeszyty Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN” 1993, z. 15; J. Wendt, *Geopolityczne aspekty tranzytu w Europie Środkowej*, „Geopolitical Studies” 1999, vol. 6.

² M. Sobczyński, *Wprowadzenie – rozwój geografii politycznej, jej ranga pośród dyscyplin geograficznych i współczesne kierunki badawcze*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica” 2014, t. 17, s. 3. Szerzej o polskiej geografii politycznej patrz: M. Sobczyński, *Polish political geography in 20th century*, [w:] A. Ilię, J. Wendt (red.), *Europe between Millenniums. Political Geography Studies*, Oradea 2003, s. 33–43.

dziedziny badań. Każde państwo tak ujęte i przeciwstawione innym nabiera wówczas pewnej wyrazistości, indywidualność jego się uwydatnia i pozyskujemy materiał, który jest nie tylko źródłem ciekawych obserwacji dla obywatela miłującego swoją ojczyznę, lecz przede wszystkim niezmiernie cennych dla zawodowych polityków i dyplomatów, którzy tym właśnie materiałem w życiu ciągle operują i na każdym kroku ciągle się z nim spotykają³.

Klasyczne ujęcie definiuje ją jako dziedzinę geografii zajmującą się wzajemnym oddziaływaniem przestrzeni geograficznej i procesów politycznych⁴. Określa się ją również jako badanie zjawisk politycznych w ich kontekście przestrzennym lub jako studium przestrzennych różnic i podobieństw o charakterze politycznym⁵.

Według Józefa Barbaga⁶ geografię polityczną można podzielić na trzy zasadnicze nurty:

1) krajobrazowy – zajmujący się badaniem efektów działalności organizacji politycznych w środowisku geograficznym;

2) ekologiczny – przedstawiający i wyjaśniający sposób przystosowania się ludzi i struktur politycznych do warunków środowiska geograficznego;

3) organiczny – opierający się na koncepcji traktowania państwa jako modelu organizmu⁷, który stanowił podstawę rozwoju geopolityki.

22

Stanisław Otok określa geografię polityczną jako naukę zajmującą się badaniem procesów politycznych zachodzących w przestrzeni. Tematykę geografii politycznej można za nim⁸ podzielić na trzy zakresy:

1) badanie obszarów politycznych;

2) badanie państwa;

3) badanie procesów politycznych w podejściu behawioralnym.

Jednak, jak pisze S. Otok⁹, zarówno przedmiot badań, jak i orientacje badawcze stale ulegają wielu zmianom – tym bardziej że geografia polityczna, będąc nauką na pograniczu wielu dyscyplin naukowych, jest wdzięcznym polem badań nie tylko dla geografów, lecz także – a w wielu

³ J. Loth, *Państwo polskie w oświetleniu geografii politycznej. Studia społeczne i gospodarcze*, Warszawa 1925, s. 204.

⁴ J. Barbag, *Współczesne problemy geografii politycznej*, „Przegląd Geograficzny” 1968, nr 1, s. 67.

⁵ Idem, *Zarys geografii politycznej*, Warszawa 1971, s. 17.

⁶ Idem, *Geografia polityczna ogólna*, Warszawa 1987.

⁷ Czołowym przedstawicielem kierunku organicznego był F. Ratzel, który przedstawił go w geografii politycznej w pracach: F. Ratzel, *Über Geographie*, München 1897; idem, *Über die Gesetze des räumlichen Wachstums der Staaten*, „Petermans Mitteilungen” 1896, Bd. 42; idem, *Der Lebensraum. Eine biogeographische Studie*, Tübingen 1901.

⁸ S. Otok, *Geografia polityczna*, Warszawa 2008, s. 8.

⁹ Ibidem.

przypadkach głównie (np. geografia wyborcza) – dla politologów, socjologów, historyków, teoretyków wojskowości i ekonomistów.

Zbigniew Rykiel w swojej pracy¹⁰ wskazuje na trzy konwencje narracji w badaniach geografii politycznej. Pierwsza, „Ratzlowska”, wywodzi geografę polityczną z geografii regionalnej, kładąc nacisk na badanie i analizę faktów oraz zdarzeń, którą autor ten zasadniczo krytykuje. Kolejna upatruje genezy geografii politycznej w geografii społecznej, co prowadzi do krytycznej oceny uwarunkowań funkcjonowania społeczności i społeczeństw. W tym przypadku obejmuje ona mechanizmy polityczne, które tworzą i zmieniają warunki funkcjonowania społeczeństw. Trzecia z konwencji Z. Rykła wywodzi geografę polityczną z nowoczesnej, krytycznej geografii ekonomicznej. Przyjmuje, iż podstawowym mechanizmem procesów politycznych są uwarunkowania gospodarcze¹¹. Za przedmiot geografii politycznej Rykiel uznał czasoprzestrzeń polityczną, jej bazę ekonomiczną i treść społeczną, co stanowi¹² o nowoczesnym, nowatorskim ujęciu prezentowanej wiedzy i w oczywisty sposób poszerza jej treści w stosunku do prac J. Barbaga czy S. Otoka.

Po okresie klasycznych badań państwa, terytorium, położenia stolicy czy kształtowania się granic¹³ w okresie rozwoju krytycznej geografii politycznej i geopolityki ukształtowały się nowe podejścia i nowe pola badań. Obecnie, jak można wnosić z powstających publikacji, funkcjonują co najmniej dwa równorzędne ujęcia geografii politycznej. W anglosaskiej szkole geografii politycznej wyraźny jest wpływ zmian zachodzących w końcu XX i na początku XXI wieku, nie tylko w zakresie podejścia badawczego, ale przede wszystkim zdefiniowania tematyki badawczej. Równie silnie rozwijane jest klasyczne podejście, które wyraźnie widoczne jest w pracach spoza kręgu anglosaskich wpływów czy członków Komisji Geografii Politycznej Międzynarodowej Unii Geograficznej.

Mark Blacksell w swoim podręczniku z 2006 roku¹⁴, definiując geografę polityczną, podkreśla znaczenie rywalizacji osób i grup interesów, co destabilizuje, nieustannie zmienia świat i przekształca istniejący porządek rzeczy: „geografia polityczna, w najszerszym rozumieniu tego

¹⁰ Z. Rykiel, *Podstawy geografii politycznej*, Warszawa 2006.

¹¹ Ibidem, s. 15.

¹² Ibidem, s. 14.

¹³ M. Sobczyński, *Niezmiennność dawnych granic politycznych na obszarze Polski*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Geographica” 1984, nr 3, s. 119–137; idem, *Granice polityczne w krajobrazie – krajobraz pogranicza*, „Studia z Geografii Politycznej i Historycznej” 2018, nr 7, s. 21–66; J. Zupančič, J.A. Wendt, A. Ilieș, *An outline of border changes in the area between the Baltic and the Mediterranean: their geopolitical implications and classification*, „Geographia Polonica” 2018, vol. 91(1), s. 33–46.

¹⁴ M. Blacksell, *Political Geography*, London–New York 2006.

pojęcia, jest analizą wszystkich tych różnorodnych konfliktów, dotyczących środków i bogactw, a także analizą sposobów ich rozwiązywania¹⁵. Geografia polityczna jest więc subdyscypliną geografii człowieka. Praca obejmuje klasyczne dla geografii politycznej zagadnienia – typologię państw, partie polityczne czy geografie wyborczą. Zawiera także kwestie słabo reprezentowane w najczęściej wydawanej w Polsce pracy S. Otoka¹⁶, do których należą badanie społeczeństwa obywatelskiego, grupy nacisku czy subsydiarność i geopolityka krytyczna.

Na drugim biegunie ze względu na podejście badawcze sytuuje się praca Igora Okuniewa, wydana przy wsparciu Polskiego Towarzystwa Geopolitycznego w 2021 roku. Jest ona oparta na wykładach prowadzonych na głównych rosyjskich uczelniach¹⁷, stąd można ją uznać za reprezentatywną dla rosyjskiej szkoły geografii politycznej. Zawiera szczegółowe zestawienia dla usystematyzowanych w poziomach organizacji przestrzennej regionów w różnej skali. Autor wskazuje, iż geografia polityczna, czerpiąc z dorobku politologii i geografii: „traktuje o procesach i zjawiskach politycznych w ujęciu przestrzennym”¹⁸. Publikacja jest bogata faktograficznie i zawiera liczne klasyfikacje – makro- i mezoregionów w ujęciu geopolitycznym, podziały państw, podmiotów międzynarodowych czy terytoriów niezależnych. Ukłonem w stosunku do anglosaskiego podejścia jest jedynie ostatni rozdział, poświęcony tożsamości przestrzennej. Jednak brakuje w tak obszernej pracy omówienia geografii wyborczej, której poświęcono dwie strony tekstu, a kwestie władzy, samorządności, społeczeństwa obywatelskiego w ogóle nie znalazły w niej odzwierciedlenia.

Reasumując to porównanie, z pewnym uproszczeniem można stwierdzić, iż geografia polityczna w anglosaskim podejściu ma zdecydowanie silniejsze ujęcie behawioralne oraz zwraca większą uwagę na kwestie sprawowania władzy, z kolei rosyjskie podejście cechuje bardziej klasyczne ujęcie oraz wyraźna tendencja do porządkowania i klasyfikowania rzeczywistości. W każdej z omawianych prac wyraźnie wydzielona jest część poświęcona geopolityce. W pracy M. Blacksell'a treści geopolityczne przedstawiono w części *Ideologia i wizje geopolityczne*, a I. Okuniew ujął je w części *Globalne systemy geopolityczne*. Z kolei Z. Rykiel umieścił je zaraz po wstępie, tytułując rozdział drugi swojej pracy *Geopolityka, racja stanu i interesy narodowe*, a S. Otok nazwał dział poświęcony państwu, granicom i stolicom *Przestrzeń geopolityczna*. Jednak umieszczenie w każdej z prac zagadnień geopolitycznych na początku wskazuje na potrzebę

¹⁵ M. Blacksell, *Geografia polityczna*, Warszawa 2008, s. 15.

¹⁶ Do 2021 roku ukazało się dziesięć wydań.

¹⁷ I. Okuniew, *Geografia polityczna*, Kraków 2021, s. 14.

¹⁸ Ibidem, s. 15.

ich omówienia przez każdego z autorów. Jak więc widać, *geopolityka* to termin i pojęcie wysoce dyskusyjne¹⁹, a w ostatnich latach także bardzo medialne – podobnie jak jej związki z geografiami polityczną.

Twórcą terminu *geopolityka* był publicysta szwedzki Rudolf Kjellén, który w pracy *Der Staat als Lebensform* (Lipsk 1917) nazwał geopolitykę nauką o państwie jako organizmie geograficznym lub zjawisku w przestrzeni²⁰. Wyznaczył także wiele dziedzin wiedzy opisujących pole zainteresowań tej nauki, wśród których obok geopolityki znaczącą rolę odgrywały polityka władzy, polityka gospodarcza, etnopolityka i polityka społeczna²¹. Historycznie rzecz ujmując, Robert Sieger pod pojęciem geopolityki przedstawia politykę geograficzną, to znaczy określenie sztuki rządzenia państwem z geograficznego punktu widzenia. Geopolityka zaczyna się tam, gdzie mamy do czynienia z prognozowaniem politycznym w aspekcie przestrzennym, z uwzględnieniem potencjału gospodarczego i demograficznego państwa²². Z wielu różnych definicji istotę klasycznej geopolityki z czasów jej powstania najlepiej oddają chyba prace badaczy szkoły monachijskiej, którzy zdefiniowali ją i cel jej badań w następujący sposób:

[...] geopolityka jest badaniem związanego z ziemią charakteru procesów politycznych. Opiera się na szerokiej podstawie geografii, w szczególności geografii politycznej jako badaniu politycznych organizmów przestrzennych i ich struktury. Geopolityka ma na celu dostarczenie narzędzi do działań politycznych i wskazówek w życiu politycznym [...] Geopolityka chce i musi stać się geograficznym sumieniem państwa²³.

25

Inne koncepcje w swoich pracach przedstawili geopolitycy szkoły anglosaskiej i francuskiej, jak Jacques Ancel²⁴, Ellsworth Huntington²⁵, Halford John Mackinder²⁶ i Alfred Thayer Mahan²⁷. Różnicę pomiędzy

¹⁹ A. Wolff-Powęska, *Doktryna geopolityki w Niemczech*, Poznań 1979, s. 131.

²⁰ R. Kjellén, *Der Staat als Lebensform*, Leipzig 1917, s. 46.

²¹ Krytykę poglądów R. Kjelléna przedstawia w swojej pracy A. Wolff-Powęska, *Doktryna geopolityki...*, s. 113 i nast.

²² R. Sieger, *Unterschiede zwischen dem Wachstum der Staaten und dem der Nationen*, „Zeitschrift für Geopolitik” 1924, Bd. 2, s. 110.

²³ K. Haushofer, E. Obst, H. Lautensach, O. Maull (red.), *Bausteine zur Geopolitik*, Berlin–Grunewald 1928, s. 27. Podobnie przedstawia geopolitykę R. Hennig, *Geopolitik*, Leipzig–Berlin 1931, s. 8.

²⁴ J. Ancel, *Geopolitique*, Paris 1936; idem, *Geographie des frontières*, Paris 1938.

²⁵ E. Huntington, *Mainsprings of Civilization*, New York 1945.

²⁶ H.J. Mackinder, *The geographical pivot of history*, „The Geographical Journal” 2004, vol. 170(4), s. 298–321; idem, *Democratical Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction*, London 1919.

²⁷ A.T. Mahan, *The Influence of Sea Power upon History, 1660–1783*, Boston 1890; idem, *The Problem of Asia*, Boston 1900.

geopolityką a geografią geopolityczną Karl Haushofer przedstawił następująco: „Geografia polityczna rozpatruje państwo pod kątem przestrzeni, geopolityka zaś przestrzeń pod kątem widzenia państwa”²⁸. Haushofer traktował geopolitykę jako sposób na zrozumienie historii i polityki poprzez wyciągnięcie odpowiednich wniosków z wzajemnego oddziaływania na siebie dwóch czynników: siły i przestrzeni²⁹. Z kolei Albrecht Haushofer uważał, iż głównym problemem badawczym geopolityki jest ocena zmiennych stosunków w przestrzeni pomiędzy środowiskiem (geograficznym) i funkcjonującymi w nim politycznymi formami³⁰. Rozpatrując historyczne warunki ludzkiej ekumeny, w szczególności bazę żywieniową, labilność danej przestrzeni pod względem jakości i wysokości urodzaju, dostrzegał on jednocześnie rolę człowieka jako współtwórcy politycznych i kulturowych faktów³¹. Na skutek wykorzystania geopolityki do podbudowy teoretycznej dla ekspansji kolonialnej oraz użycia jej przez III Rzeszę w propagowaniu pojęć/hasła, m.in. takich jak „Volk ohne Raum”, „Lebensraum” czy nawet „Mitteleuropa”³², uznano, że nauka próbująca wyjaśnić wpływ elementów deterministycznych środowiska geograficznego na rozwój społeczeństw i prawidłowości politycznych stała się pseudonauką o wątpliwym dorobku badawczym, który nawet bez poddania krytyce merytorycznej był rugowany z oficjalnej nauki ze względu na powiązania z propagandą Rzeszy³³. Wśród kontynuatorów badań geopolitycznych po 1945 roku do transformacji w 1989/1990 w regionie Europy Środkowej i Wschodniej nie było liczących się badaczy czy prac teoretycznych z tego zakresu. W tym czasie geopolityka rozwijała się w Europie Zachodniej i Stanach Zjednoczonych, zwłaszcza że środowisko geograficzne – bez względu na współczesne (1945–1989) „państwowotwórcze” negatywne kojarzenie pojęcia geopolityki – odgrywało istotną

²⁸ J. Barbag, *Zarys geografii...*, s. 13; szerzej por. R. Hennig, *Geopolitik*, s. 9–12.

²⁹ Por. ocena poglądów K. Haushofera w pracy: A. Wolff-Powęska, *Doktryna geopolityki...*, s. 133; A. Piskozub, *Między historiozofią a geozofią*, Gdańsk 1994, s. 74; F. Braudel, *Morze Śródziemne i świat śródziemnomorski w epoce Filipa II*, Gdańsk 1977, s. 224.

³⁰ Szerzej por. A. Haushofer, *Allgemeine politische Geographie und Geopolitik*, Heidelberg 1951. Albrecht Haushofer neguje w tej publikacji kierunek organiczny R. Kjelléna i K. Haushofera, wysuwając na pierwsze miejsce w kształtowaniu przestrzeni politycznej rolę człowieka.

³¹ Por. A. Wolff-Powęska, *Doktryna geopolityki...*, s. 134–135.

³² Szerzej por. J.A. Wendt, *Pomiędzy Wschodem a Zachodem – od Mitteleuropą do shatter-belt*, [w:] A. Orzelska-Stączek (red.), *Wschód Zachodu? Szukając tożsamości Europy Środkowej*, Warszawa 2022, s. 129–142.

³³ Krytykę geopolityki, opartą na merytorycznych i etycznych argumentach, por. J. Litwin, *Szkice krytyczne o determinizmie geograficznym i geopolityce*, Warszawa 1956; A. Piskozub, *Gniazdo Orła Białego*, Warszawa 1968; A. Wolff-Powęska, *Doktryna geopolityki...*; J. Barbag, *Geografia polityczna...*; S. Otok, *Geografia...*

rolę w rozwoju społeczeństw³⁴, organizmów państwowych, w dziedzinie społecznej, ekonomicznej i militarnej³⁵. Znacząco wpływała także na położenie polityczne państwa, gdyż znajdowała się „w ścisłym związku z położeniem geograficznym” i nieraz była wprost wynikiem tamtego³⁶. Chodzi tu przede wszystkim o to, jaka jest zależność jednego państwa od drugiego pod względem politycznym i strategicznym, czyli obronnym. Oczywiście jest, iż samo położenie geograficzne wywiera nieraz decydujący wpływ na charakter położenia politycznego³⁷. W połowie ubiegłego wieku wśród kontynuatorów badań geopolitycznych w szeroko rozumianym nurcie geografii politycznej przodowali badacze z krajów Europy Zachodniej oraz USA, którzy – rozszerzając badania państwa w aspekcie przestrzeni – stworzyli wiele nowych koncepcji geopolitycznych, m.in. „Heartland” Halforda Johna Mackindera, teoria obszarów kresowych Nicholasa Johna Spykmana³⁸, strefy drżenia (pogranicza) czy „Shatter-belt” Saula Bernarda Cohena³⁹.

Pod koniec drugiej połowy XX wieku na gruncie dyskusji o znaczeniu lub upadku geografii politycznej i geopolityki⁴⁰ w kręgu anglosaskich badaczy ukształtowało się nowe podejście do badania tych dziedzin⁴¹ – krytyczna geografia polityczna i krytyczna geopolityka, oparte na teoriach postmodernistycznych, postkolonialnych i poststrukturalnych⁴². Twórczym rozwinięciem w nową dziedzinę stała się geografia feministyczna – według Marka Sobczyńskiego:

27

³⁴ Por. T. Szczurkiewicz, *Studia socjologiczne*, Warszawa 1969, s. 130.

³⁵ E.E. Rice, *Wars of the Third Kind: Conflict in Underdeveloped Countries*, London–Los Angeles–Berkeley 1990, s. 23–48; M. Sobczyński, *Military geography as a sub-discipline of contemporary Polish political geography*, „Revista Română de Geografie Politică” 2003, vol. 5(2), s. 5–16.

³⁶ Zaważył to już Napoleon Bonaparte, czemu dał wyraz w swojej korespondencji do króla Prus (10 listopada 1804 r.), a powiedzenie „La politique des États est dans leur géographie” weszło do klasyki cytatów politycznych.

³⁷ S. Arnold, *Geografia historyczna, jej zadania i metody*, „Przegląd Historyczny” 1929, t. 28(1), s. 91–120 oraz B.E. Huntington, *Mainsprings...*

³⁸ N.J. Spykman, *American Strategy in World Politics*, New York 1942; idem, *The Geography of the Peace*, New York 1944.

³⁹ S.B. Cohen, *Nowa mapa równowagi geopolitycznej*, „Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej. Zeszyty IG PAN” 1983, nr 4, s. 109–127; idem, *Geography and Politics in a World Divided*, New York 1963.

⁴⁰ R. Muir, *Political geography: dead duck or phoenix?*, „Area” 1976, vol. 8(3), s. 195–200.

⁴¹ V.A. Kolosov, N. Mironenko, *Geopolitika i političeskaja geografija*, Moskwa 2001, s. 257.

⁴² M. Sobczyński, *Wprowadzenie...*, s. 4.

[...] postrzegająca współczesną władzę państwa jako paternalistyczną i kreująca alternatywne koncepcje tożsamości politycznej. Nurt ten zwraca uwagę na funkcjonowanie w systemach społeczno-politycznych ruchów LGBT i młodzieżowych, czyli problematykę popularnych ostatnio, także w Polsce z uwagi na kontrowersyjny odbiór, studiów genderowych⁴³.

Nie zmienia to faktu, iż krytyczna geografia polityczna i krytyczna geopolityka w dużym stopniu zdominowały obecne badania, co dokumentują liczni badacze⁴⁴.

Z dyskusji nad położeniem geograficznym można wnioskować, że jest ono wynikiem złożenia się położenia fizyczno-geograficznego państwa lub regionu zajmującego określoną przestrzeń w środowisku geograficznym (wraz z jego elementami) ze stosunkami politycznymi panującymi w określonym czasie pomiędzy poszczególnymi państwami. Tak więc z punktu widzenia polityki i ekonomii miejsce (przestrzeń) zajmowane w środowisku geograficznym przez państwo można określać jako mniej lub bardziej korzystnie położone pod względem geopolitycznym. Kolejne zmienne, wraz ze zmianą poszczególnych składowych w gospodarce lub polityce państw sąsiednich, powodują zmianę położenia geopolitycznego, co jest niezmiennym faktem, opisanym w literaturze już sto lat temu⁴⁵. Z oczywistych względów położenie fizyczno-geograficzne wpływa na geopolityczne położenie państwa poprzez jego usytuowanie w stosunku do szlaków transportowych, odległość od morza czy występowania bogactw naturalnych na terenie jakiegoś kraju, czyniąc go bogatym w surowce lub wręcz przeciwnie.

Współcześnie, dzięki pracom, badaniom i licznym publikacjom, a zwłaszcza działaniom Polskiego Towarzystwa Geopolitycznego, geopolityka jest w Polsce postrzegana jako samodzielna dyscyplina. Jak twierdzi Z. Rykiel, widoczne jest także zacieranie się podziałów między geografiami polityczną a geopolityką⁴⁶. Nie zmienia to jednak faktu wzrostu znaczenia badań geografii politycznej, która prawdopodobnie stała się główną dyscypliną geografii człowieka, a może jedynie go potwierdzać⁴⁷.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Do klasyki współczesnych badań w zakresie geografii politycznej i geopolityki należą prace takich autorów, jak Peter J. Taylor, John Agnew, Anssi Paasi, Gerard Toal, James D. Sidaway, Rhys Jones, Reece Jones, Dallen J. Timothy, David Newmann, Virginie Mamadouh czy Luiza Bialasewicz i wielu innych (wybrano na podstawie liczby cytowań w Google Scholar, luty 2022).

⁴⁵ Szerzej por. A. Supan, *Leitlinien der allgemeinen politischen Geographie*, Leipzig 1922.

⁴⁶ Z. Rykiel, *Podstawy geografii...*, s. 33.

⁴⁷ M. Sobczyński, *Wprowadzenie...*, s. 4.

Wśród subdyscyplin geografii politycznej, jak podają M. Blacksell, Z. Rykiel oraz inni cytowani już autorzy, wyróżnić można kilka obszer-nych działów badań. Należą do nich badania państwa, narodu oraz nowe, interdyscyplinarne podejście w badaniach geografii wyborczej⁴⁸, prze-mian przestrzeni politycznej i ekonomiczno-politycznej struktury współ-czesnego świata⁴⁹. W każdej z prac poświęconych geografii politycznej ważną część stanowi omówienie w różny sposób ujmowanej geopolityki – raz statycznie, innym razem przez pryzmat procesów i systemów, ale zawsze zawierającej elementy klasyfikacji państw, stolic czy granic⁵⁰. Jed-nak wyzwania współczesnego świata, postnowoczesne przemiany, zmia-ny tożsamości terytorialnej, wzrost zainteresowania i znaczenia studiów gender, pozycja i rola kobiet we współczesnym świecie, rozwój nowych technologii czy społeczeństwa obywatelskiego wraz z dychotomicznym procesem wzrastającej globalizacji i równoczesnym z nią trendem wzro-štu znaczenia i roli państwa narodowego otwierają przed geografiami poli-tyczną kolejną polą badawcze.

Nowego zdefiniowania wymaga pojęcie wojny. Oczywiście można je pomijać w badaniach i rozważaniach, jednak to nie tylko kwestia se-mantyki, ale także idących za nią decyzji i konsekwencji prawnych, czego przykładem może być atak (wojna) hybrydowa tocząca się od 2014 roku na granicach Ukrainy, której skutkiem jest rzeczywista utrata Półwyspu Krymskiego, czy „operacja specjalna Rosji” w Ukrainie, będąca w swojej istocie klasyczną wojną, dodatkowo prowadzoną we wczesnodwudziesto-wiecznym stylu. Nowe podejście badawcze potrzebne jest przy rozpatry-waniu bezpieczeństwa w cyberprzestrzeni⁵¹, podobnie jak zdefiniowanie

⁴⁸ Por. szerzej: P.J. Borkowski, A. Bógdał-Brzezińska, J.A. Wendt, *Separating the capital region in Poland – the rationality of the political conception*, „European Journal of Transformation Studies” 2021, vol. 9, no. 2, s. 16–29; J.A. Wendt, A. Bógdał-Brzezińska, *Presidential elections in Poland and the United States and democracy*, „Revista Română de Geografie Politică” 2020, vol. 22(2), s. 61–70; A. Bógdał-Brzezińska, *Senior as elector and e-electro in Covid 19 pandemic*, „Revista Română de Geografie Politică” 2020, vol. 22(2), s. 100–106.

⁴⁹ A. Bógdał-Brzezińska, *Information and Communication Technology (ICT) as a source of development of states and regions in the age of globalization*, „Journal of Geography, Politics and Society” 2020, vol. 10(1), s. 15–22.

⁵⁰ M. Sobczyński, *Geografia granic i pograniczy w badaniach łódzkiego ośrodka geograficznego*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Geographica” 2006, nr 7, s. 19–36; idem, *Zmiany polityczne, terytorialne i spory graniczne w Europie Środkowo-Wschodniej po 1989 r.*, [w:] P. Eberhardt (red.), *Studia nad geopolityką XX wieku*, „Prace Geograficzne”, Warszawa 2013, s. 181–233; idem, *Zmiany granic w Afryce w okresie postkolonialnym*, „Studia z Geografii Politycznej i Historycznej” 2015, nr 4, s. 65–93.

⁵¹ A. Bógdał-Brzezińska, M. Gawrycki, *Cyberterroryzm i problemy bezpieczeństwa informacyjnego we współczesnym świecie*, Warszawa 2003; A. Bógdał-Brzezińska, J.A. Wendt, *Geopolityczny kontekst suwerenności informacyjnej Rosji w cyberprzestrzeni i jej znaczenie dla*

samej cyberprzestrzeni⁵², a raczej zakresu, w jakim państwo lub inni aktorzy współczesnej sceny politycznej/ekonomicznej/społecznej ją zawłaszczają, kontrolują lub używają do zdobycia korzyści lub przewagi⁵³. Także klasyczna kwestia granic wymaga dyskusji. Co z granicami w przestrzeni kosmicznej czy w cyberprzestrzeni? Osobnym zagadnieniem jest kwestia zdefiniowania współczesnych ośrodków władzy. Czy lepiej uznać jej klasycznych reprezentantów w postaci państw, concernów, czy nowych sił wpływających na otaczającą nas rzeczywistość?

Zaiste w ciekawych czasach żyjemy. Wokół nas toczą się nowe podziały polityczne mórz i oceanów, dna morskiego i znajdujących się pod nim surowców, a nawet przestrzeni kosmicznej, z kryjącymi się w niej szansami i zagrożeniami.

Osobnym polem współczesnych badań, jednak związanym z klasyczną geografią polityczną, są konflikty o zasoby. Jest to coraz bardziej widoczne w perspektywie działań mających spowolnić skutki postępującego ocieplenia klimatu. Pustynnienie kolejnych terenów, globalny wzrost średniej temperatury, prognozowany wzrost poziomu oceanu światowego, brak dostępu do wody pitnej to coraz częstsze powody masowych migracji, którym próbują przeciwstawić się kraje tzw. bogatej północy. A na klęski środowiskowe nakładają się kolejne pandemie spowodowane przez koronawirusy. Po SARS, MERS obecnie uwagę świata zajmuje COVID-19, wpływając na spowolnienie gospodarki, zmiany społeczne oraz sprzyjając, podobnie jak postępy w zakresie globalnego wykorzystania internetu, zwiększeniu kontroli społeczeństwa przez władze.

Kolejnym elementem kształtującym nasz świat są kwestie społeczne – zmiany świadomości i tożsamości, wzrastające z jednej strony nacjonalizmy, z drugiej mający już swoją literaturę, miejsce, rolę i znaczenie obywatel świata. Wszystko jedno, czy to będzie emigrant, turysta czy mieszkaniec Unii Europejskiej. W czasach postnowoczesności wzrasta rola społeczeństwa obywatelskiego, ruchów społecznych, obywatelskich, zaangażowania w sprawy lokalne, ale też na poziomie państw i całego

---

bezpieczeństwa międzynarodowego, „De Securitate et Defensione. O Bezpieczeństwie i Obronności” 2020, nr 2(6), s. 97–113.

⁵² A. Bógdał-Brzezińska, J.A. Wendt, *Cyberprzestrzeń a geopolityka jako problem badawczy. Wizualizacja potęgi i bezpieczeństwa*, [w:] A. Tyszkiewicz, P. Borowiec (red.), *Teorie i podejścia badawcze geopolityki*, Kraków 2020, s. 185–196; J.A. Wendt, A. Bógdał-Brzezińska, *Sovranità nel cyberspazio: il contesto geopolitico della posizione della Russia come potenza mondiale*, [w:] T. D’Aponte, M.P. Pagnini, G. Terranova (red.), *Visioni geopolitiche di un mondo disordinario*, Roma 2022, s. 417–433.

⁵³ A. Bógdał-Brzezińska, *Mocarstwowość kosmiczna i cybernetyczna jako komponent zmian w obszarze bezpieczeństwa międzynarodowego*, [w:] P. Bajor (red.), *Bezpieczeństwo międzynarodowe. Aspekty metodologiczne i systemowe*, Kraków 2020, s. 122–139.

globu. W wielu krajach Europy, a także poza nią, coraz większy nacisk kładzie się na rzeczywistą równość kobiet i mężczyzn, a lewicowe czy może raczej wrażliwe na kwestie równouprawnienia ruchy dodają do tej klasycznej równości wszystkie formy zdefiniowania poczucia tożsamości – religijnej, etnicznej, seksualnej (budzącej największe chyba dyskusje w tradycyjnych społeczeństwach), czy praw osób o różnych stopniach dysfunkcji bądź niepełnosprawności. Z jednej strony triumfy święci poprawność polityczna, z drugiej w tradycyjnych społecznościach zachodzą powolne zmiany zgodne z trendami globalnymi. A wszystko to dzięki nowym komunikatorom. Internet, Twitter, Messenger, Facebook, komunikatory takie jak Skype, WhatsApp, Viber czy wiele innych zmieniły zasięg przekazu informacji i stworzyły nowe formy porozumiewania się ludzi. Dochodzą do tego kwestie nowych technologii, ich kontroli, a przede wszystkim korzyści, które przynoszą one swoim właścicielom. Osobną kwestię stanowi bezpieczeństwo danych, rozmów, przekazu obrazów. W czasach globalnego internetu nie ma już problemu braku informacji. Jest problem jej ilości, pozycjonowania treści przez operatorów sieci, a przede wszystkim jej wiarygodności. Przekaz informacji podlega współcześnie wielu manipulacjom, w części wynikającym z powszechnej możliwości ich publikowania, w części z celowych działań. Włamanie do baz danych, kradzież danych, tożsamości, manipulacje danymi, zwykły hejt, spam, trolling, blokowanie stron rządowych, firm, w tym banków, stały się obecnie codziennością. Działania te są wykorzystywaną coraz powszechniej bronią w konfliktach politycznych, gospodarczych czy osłabianiu lub umacnianiu pozycji światowych aktorów sceny politycznej, którą stara się badać geografia.

Bibliografia

- Ancel J., *Geographie des frontières*, Paris 1938.
Ancel J., *Geopolitique*, Paris 1936.
Arnold S., *Geografia historyczna, jej zadania i metody*, „Przegląd Historyczny” 1929, t. 28(1), s. 91–120.
Barbag J., *Geografia polityczna ogólna*, Warszawa 1987.
Barbag J., *Współczesne problemy geografii politycznej*, „Przegląd Geograficzny” 1968, nr 1, s. 67–90.
Barbag J., *Zarys geografii politycznej*, Warszawa 1971.
Blacksell M., *Geografia polityczna*, Warszawa 2008.
Blacksell M., *Political Geography*, London–New York 2006.

- Borkowski P.J., Bógdał-Brzezińska A., Wendt J.A., *Separating the capital region in Poland – the rationality of the political conception*, „European Journal of Transformation Studies” 2021, vol. 9, no. 2, s. 16–29.
- Bógdał-Brzezińska A., *Information and Communication Technology (ICT) as a source of development of states and regions in the age of globalization*, „Journal of Geography, Politics and Society” 2020, vol. 10(1), s. 15–22.
- Bógdał-Brzezińska A., *Mocarstwowość kosmiczna i cybernetyczna jako komponent zmian w obszarze bezpieczeństwa międzynarodowego*, [w:] P. Bajor (red.), *Bezpieczeństwo międzynarodowe. Aspekty metodologiczne i systemowe*, Kraków 2020, s. 122–139.
- Bógdał-Brzezińska A., *Senior as elector and e-electro in Covid 19 pandemic*, „Revista Română de Geografie Politică” 2020, vol. 22(2), s. 100–106.
- Bógdał-Brzezińska A., Gawrycki M., *Cyberterroryzm i problemy bezpieczeństwa informacyjnego we współczesnym świecie*, Warszawa 2003.
- Bógdał-Brzezińska A., Wendt J.A., *Cyberprzestrzeń a geopolityka jako problem badawczy. Wizualizacja potęgi i bezpieczeństwa*, [w:] A. Tyszkiewicz, P. Borowiec (red.), *Teorie i podejścia badawcze geopolityki*, Kraków 2020, s. 185–196.
- Bógdał-Brzezińska A., Wendt J.A., *Geopolityczny kontekst suwerenności informacyjnej Rosji w cyberprzestrzeni i jej znaczenie dla bezpieczeństwa międzynarodowego*, „De Securitate et Defensione. O Bezpieczeństwie i Obronności” 2020, nr 2(6), s. 97–113.
- Braudel F., *Morze Śródziemne i świat śródziemnomorski w epoce Filipa II*, Gdańsk 1977.
- Cohen S.B., *Geography and Politics in a World Divided*, New York 1963.
- Cohen S.B., *Nowa mapa równowagi geopolitycznej*, „Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej. Zeszyty IG PAN” 1983, nr 4, s. 109–127.
- Haushofer A., *Allgemeine politische Geographie und Geopolitik*, Heidelberg 1951.
- Haushofer K., Obst E., Lautensach H., Maull O. (red.), *Bausteine zur Geopolitik*, Berlin–Grunewald 1928.
- Hennig R., *Geopolitik*, Leipzig–Berlin 1931.
- Huntington E., *Mainsprings of Civilization*, New York 1945.
- Kjellén R., *Der Staat als Lebensform*, Leipzig 1917.
- Kolosov V.A., Mironenko N., *Geopolitika i političeskaja geografija*, Moskwa 2001.
- Litwin J., *Szkice krytyczne o determinizmie geograficznym i geopolityce*, Warszawa 1956.
- Loth J., *Państwo polskie w oświeceniu geografii politycznej. Studia społeczne i gospodarcze*, Warszawa 1925.
- Mackinder H.J., *Democratical Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction*, London 1919.
- Mackinder H.J., *The geographical pivot of history*, „The Geographical Journal” 2004, vol. 170(4), s. 298–321.
- Mahan A.T., *The Influence of Sea Power Upon History, 1660–1783*, Boston 1890.
- Mahan A.T., *The Problem of Asia*, Boston 1900.
- Muir R., *Political geography: dead duck or phoenix?*, „Area” 1976, vol. 8(3), s. 195–200.

- Okuniew I., *Geografia polityczna*, Kraków 2021.
- Otok S., *Geografia polityczna*, Warszawa 2008.
- Piskozub A., *Gniazdo Orła Białego*, Warszawa 1968.
- Piskozub A., *Między historiozofią a geozofią*, Gdańsk 1994.
- Ratzel F., *Der Lebensraum. Eine biogeographische Studie*, Tübingen 1901.
- Ratzel F., *Über die Gesetze des räumlichen Wachstums der Staaten*, „*Petermans Mitteilungen*” 1896, Bd. 42.
- Ratzel F., *Über Geographie*, München 1897.
- Rice E., *Wars of the Third Kind: Conflict in Underdeveloped Countries*, London–Los Angeles–Berkeley 1990.
- Rykiel Z., *Podstawy geografii politycznej*, Warszawa 2006.
- Sieger R., *Unterschiede zwischen dem Wachstum der Staaten und dem der Nationen*, „*Zeitschrift für Geopolitik*” 1924, Bd. 2, s. 101–110.
- Sobczyński M., *Geografia granic i pograniczy w badaniach łódzkiego ośrodka geograficznego*, „*Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Geographica*” 2006, nr 7, s. 19–36.
- Sobczyński M., *Granice polityczne w krajobrazie – krajobraz pogranicza*, „*Studia z Geografii Politycznej i Historycznej*” 2018, nr 7, s. 21–66.
- Sobczyński M., *Military geography as a sub-discipline of contemporary Polish political geography*, „*Revista Română de Geografie Politică*” 2003, vol. 5(2), s. 5–16.
- Sobczyński M., *Niezmienność dawnych granic politycznych na obszarze Polski*, „*Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Geographica*” 1984, nr 3, s. 119–137.
- Sobczyński M., *Polish political geography in 20th century*, [w:] A. Ilieș, J. Wendt (red.), *Europe between Millenniums. Political Geography Studies*, Oradea 2003, s. 33–43.
- Sobczyński M., *Trwałość dawnych granic państwowych w krajobrazie kulturowym Polski*, „*Zeszyty Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN*” 1993, z. 15.
- Sobczyński M., *Wprowadzenie – rozwój geografii politycznej, jej ranga wśród dyscyplin geograficznych i współczesne kierunki badawcze*, „*Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica*” 2014, t. 17, s. 3–12.
- Sobczyński M., *Zmiany granic w Afryce w okresie postkolonialnym*, „*Studia z Geografii Politycznej i Historycznej*” 2015, nr 4, s. 65–93.
- Sobczyński M., *Zmiany polityczne, terytorialne i spory graniczne w Europie Środkowo-Wschodniej po 1989 r.*, [w:] P. Eberhardt (red.), *Studia nad geopolityką XX wieku*, seria „*Prace Geograficzne*”, Warszawa 2013, s. 181–233.
- Spykman N.J., *American Strategy in World Politics*, New York 1942.
- Spykman N.J., *The Geography of the Peace*, New York 1944.
- Supan A., *Leitlinien der allgemeinen politischen Geographie*, Leipzig 1922.
- Szczurkiewicz T., *Studia socjologiczne*, Warszawa 1969.
- Wendt J., *Geopolityczne aspekty tranzytu w Europie Środkowej*, seria „*Geopolitical Studies*”, vol. 6, Warszawa 1999.
- Wendt J.A., *Pomiędzy Wschodem a Zachodem – od Mitteleuropy do shatter-belt*, [w:] A. Orzelska-Stączek (red.), *Wschód Zachodu? Szukając tożsamości Europy Środkowej*, Warszawa 2022, s. 129–142.

- Wendt J.A., Bógdał-Brzezińska A., *Presidential elections in Poland and the United States and democracy*, „Revista Română de Geografie Politică” 2020, vol. 22(2), s. 61–70.
- Wendt J.A., Bógdał-Brzezińska A., *Sovranità nel cyberspazio: il contesto geopolitico della posizione della Russia come potenza mondiale*, [w:] T. D’Aponte M.P. Pagnini, G. Terranova (red.), *Visioni geopolitiche di un mondo disordinario*, Roma 2022, s. 417–433.
- Wolff-Powęska A., *Doktryna geopolityki w Niemczech*, Poznań 1979.
- Zupančič J., Wendt J.A., Iliş A., *An outline of border changes in the area between the Baltic and the Mediterranean: theirs geopolitical implications and classifications*, „Geographia Polonica” 2018, vol. 91(1), s. 33–46.